

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

موضوع:

بررسی مجازات های جایگزین حبس در حقوق ایران

استاد راهنما:

آقای دکتر حسین شیشه بر

دانشجو:

سعیده سادات میردهقانی

• چکیده:

هدف از مجازات کردن فرد مجرم ایجاد و حفظ امنیت و آرامش در جامعه و اصلاح مجرم است ولی در برخی از مجازات ها مانند حبس به دلیل مشکلاتی از قبیل هزینه های اقتصادی بر دوش دولت ، بروز مشکلات در خانواده مجرم، تورم جمعیت زندانها، نبود پرسنل آموزش دیده و... تحقق این امر به نوعی دور از انتظار به شمار میرود. که قانونگذار در سال ۱۳۹۲ تقریباً ۵ درصد از مواد کتاب قانون مجازات اسلامی را برای حل این مشکلات به مجازات های جایگزین حبس اختصاص داده است که طبق ماده ۶۴ همین کتاب مجازات های جایگزین حبس عبارت از دوره مراقبت ، خدمات عمومی رایگان ، جزای نقدی و... است . به دلیل نوظهور بودن این مسئله با چالش هایی روبه رو است.

این پژوهش با روش توصیفی تحلیلی به روش کتابخانه ای با مراجعه به کتاب و پایگاه های علمی به روش پیش برداری به این پژوهش میپردازد. در این مقاله به آثار منفی مجازات حبس و معرفی مجازات های جایگزین حبس میپردازد.

کلید واژه : مجازات جایگزین حبس، هزینه اقتصادی، خدمات عمومی، تورم جمعیت

● مقدمه:

مجازات کردن افراد از دیرباز و حتی قبل از به وجود آمدن مسئله جرم وجود داشته چرا که حاکمان و صاحبان قدرت برای سرکوب کردن مخالفان خود و ایجاد ترس و وحشت میان مردم آنها را مجازات میکردند. و در زمانی که مجازات های بدنی و فیزیکی به عنوان مجازات اصلی رایج بودند مجازات زندان یک مجازات فرعی محسوب میشد و بیشتر به منظور نگهداری متهمان منتظر صدور حکم و یا محکومان منتظر اجرای مجازات اصلی مورد استفاده قرار میگرفت اما رفته رفته به عنوان کیفر اصلی وارد زرادخانه حقوقی کیفری کشور ها شد. تا مدت ها زندان مکانی برای تنبیه کردن مجرمین و بزهکاران تلقی میشد بعدها اندیشمندان بر این باور بودند که زندان علاوه بر تنبیه میتواند در راستای بازپروری، اصلاح و اجتماعی شدن مجرم کمک کند اما با گذشت زمان این امر نشان داد که نه تنها این هدف محقق شدنی نیست بلکه خود زمینه به وجود آمدن جرم محسوب میشود و امروزه آمار ها نشان میدهد که حبس چه با فلسفه بازدارندگی و چه با فلسفه اصلاح و درمان با شکست مواجه شده است و نه تنها ارتکاب جرم در نظام های حبس محور کاهش نیافته بلکه با توجه به آمار تکرار جرم توسط کسانی که سابقه حبس دارند رقم بالایی دارد.

از طرف دیگر حق آزادی که بعد از حق حیات یکی از اساسی ترین حقوق بشر است جایگاه خود را پیدا میکند و مردم انتظار دارند که حاکمان حقوق اولیه تمام شهروندان (حق آزادی و حیات) را هم در برابر متجاوزان و هم کارگزاران حکومت حفظ کند. این امر باعث شد گستردگی استفاده از حبس زیر سوال برود و فقط در موارد مهم و خطرناک مجاز باشد و کمتر کسی خواهان سلب آزادی تمام مجرمان است.

از این ها گذشته انتقاد هایی که به آثار منفی حبس از جمله فروپاشی خانواده، مشکلات مالی خانواده مجرم ، افزایش جرم ، نقص حقوق بشر و .... وارد شد و در کنار شکست عملی مجازات حبس اندیشمندان علوم جنایی را به دنبال جایگزین های حبس وا داشت.

در ایران ابتدا قانون گذار با وضع مجازات های جایگزین حبس سنتی از قبیل آزادی مشروط، تعلیق و جزای نقدی در قانون راه را برای تبدیل مجازات حبس یا تعلیق آن هموار ساخت. تا اینکه قانون گذار با بررسی های فراوان در سال ۱۳۹۲/۲/۱ قوانینی را در رابطه به مجازات های جایگزین حبس مانند دوره مراقبت، خدمات عام المنفعه و ... ک به انها مجازات جایگزین حبس نوین میگویند به تصویب رسانید.

در این تحقیق به توضیح مجازات، چالش های زندان و موانع اجرای مجازات های جایگزین حبس پرداخته میشود.

• تعاریف

(۱) مجازات:

تعاریف متعددی از مجازات وجود دارد و صاحبان نظر در این رابطه با توجه به دانش و آگاهی خود مجازات را تعریف کرده اند:

مجازات در لغت به معنی پاداش دادن و جزا دادن در نیکی و بدی است. (عمید، ۱۳۸۱؛ ۱۰۸۹)

در زبان فارسی و ادبیات حقوقی مجازات به معنای کیفر و عقاب است نه ب معنای مثبت یعنی خیر و اجر.

در قرآن کریم کلمه جزا در ۲ معنای مثبت (آیه ۸۵ مائده، آیه ۴۳ زمر) و منفی (آیه ۳۸ مائده) بکار رفته است.

مجازات در قانون مجازات اسلامی ایران نیز دارای معنا میباشد. منظور از مجازات حکمی است که قاضی به علت ارتکاب جرم به نشانه نفرت جامعه از عمل مجرمانه و مرتکب آن برای شخصی که مقصر است بر طبق قوانین تعیین میکند. (باهری، ۱۳۳۹؛ ۲۷۶)

مجازات یکی از قدیمی ترین نهادهای بشری است که توأم با رعب و رنج است و همین ویژگی موجب تفکیک و تمییز آن از سایر اقدامات پیشگیرانه از وقوع جرم و اقدامات مربوط به جبران زیان در دعاوی حقوقی می شود.

جامعه ای وجود ندارد ک ایمن از ارتکاب جرم باشد و بزهکاری نتیجه زندگی اجتماعی انسان است و رد کردن مجازات به صلاح جامعه و افراد نیست.

فون لیست در این رابطه میگوید: «دولت همیشه به کیفر به مثابه ابزاری برای حفظ نظام حقوقی نیاز دارد» همچنین شهید مطهری میگوید «قوانین جزایی برای تربیت مجرمین و برقراری نظم در جامعه ضروری و لازم است و هیچ چیز دیگری نمی تواند جانشین آن شود اینکه برخی می گویند به جای مجازات ، مجرم را باید تربیت کرد و به جای زندان باید دارالتأدیب ایجاد نمود مغلطه است. تربیت و ایجاد دارالتأدیب بی تردید لازم و ضروری بوده ولی نه تربیت و نظامت عادلانه جانشین کیفر و مجازات می شود و نه کیفر جانشین تربیت صحیح و نظام اجتماعی» (محمد حسین زاده، ۱۳۹۴؛ ۱)

باتوجه به اینکه چه حقی از محکوم علیه ضایع شده میتوان مجازات ها را طبقه بندی کرد. بنابراین مجازات ها به مجازات های سالب آزادی، مالی، بدنی، سالب حق، منع اشتغال به شغل ، مجازات های سالب حیثیت .... تقسیم کرد.

۳ هدف ترساندن، سزادادن و بازپروری همیشه در اجرای مجازات ها وجود داشته و دارد که امروزه از میان این اهداف اصلاح بر ترساندن ارجحیت دارد و بهترین هدف مجازات نیز همین می باشد.

در این مورد حقوق دان فرانسوی برنارد بولک میگوید: «اصلاح مقصر با این هدف است که او دوباره به راه خطا بازنگردد» (بولک، ۱۳۸۴؛ ۳۲)

بنابراین هدف مجازات اهداف بشر دوستانه بوده است و افراد بزهکار برای اصلاح خود نیازمند کمک هستند واز زمان محکومیت خود عنوان مددجو به خود میگیرند به همین جهت قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ به دلیل

اصلاح و تبدیل کردن فرد به شخص مطلوب و مورد پذیرش جامعه اعمال حداکثر تخفیفات از جمله آزادی مشروط و امید به اینکه در آینده مرتکب جرم نشود می باشد.

۲) مجازات جایگزین حبس:

قانون جدید مجازات اسلامی به منظور حبس زدایی و کاهش مجازات های حبس، مجازات های جایگزین حبس مانند جزای نقدی، جزای نقدی روزانه، خدمات عمومی رایگان، دوره مراقبت و محرومیت از حقوق اجتماعی را پیش بینی کرده است. جایگزین های حبس متشکل از ارزیابی ها، راه حل ها و تصمیم گیری های خدماتی در حوزه قضایی است که این تدابیر به منظور حبس زدایی و کاهش محکومیت افراد بزهکار و کیفر حبس در هنگام صدور حکم یا کاهش مدت اجرای آن با توجه به ۲ شرط گذشت شاکی و وجود شرایط تخفیف و همچنین شرایط فردی بزهکار، نوع جرم، سن، وضعیت، شخصیت، سابقه مجرم تعیین و اجرا میشوند.

قانون مجازات اسلامی حبس های کوتاه مدت را به حبس های کمتر از ۳ ماه و ۶ ماه (در کشور های دیگر) تعریف کرده است. در این راستا تلاش هایی برای کاهش صدور احکام زندان کوتاه مدت و توسعه سیاست های جایگزینی در سطح جهانی، منطقه ای و ملی انجام شده است. دادگاه میتواند به جای حبس یک یا دو مجازات جایگزین تعیین کند اما نمیتواند بیش از ۲ مجازات جایگزین تعیین کند. ماده ۶۹ قانون مجازات اسلامی بیان میکند «مرتکبان جرایمی که نوع یا میزان تعزیر آنها در قوانین موضوعه تعیین نشده است به مجازات های جایگزین حبس محکوم میگرددند». همچنین اگر فردی به حبس و مجازات دیگری محکوم شود دادگاه میتواند هر ۲ مجازات را به طور همزمان اجرا کند. ماده ۷۶ قانون مجازات اسلامی تصریح میکند که ملاک تعیین صلاحیت و تحدید نظرخواهی از حکم محکومیت به مجازات های جایگزین حبس، مجازات قانونی جرم ارتكابی است همچنین بر اساس تبصره ۱ ماده ۴۲۷ قانون آیین دادرسی کیفری: «معیار قابلیت تجدید نظر همان مجازات قانونی اولیه است» در صورتی

که محکوم به خوبی مفاد حکم را اجرا کند، دادگاه میتواند بقیه مدت مجازات را کاهش دهد اما در صورت تخلف، مجازات افزایش یافته و در صورت تکرار، حبس اجرا میشود.

مواد ۸۰، ۸۱ قانون مجازات اسلامی به این موضوع پرداخته اند. صدور مجازات های تبعی و تکمیلی در مجازات جایگزین حبس نیز امکان پذیر است.

(۳) زندان:

در زبان فارسی حبس به معنای کیفر سالب آزادی و همچنین محل نگهداری محکومین استفاده میشود. زندان نیز به معنای محل نگهداری محکومان به حبس و متهمان است.

در قوانین ایران حبس تعریف دقیقی ندارد اما زندان در آیین نامه ها به عنوان محلی برای نگهداری محکومان به منظور حرفه آموزی و بازپروری تعریف شده است، همچنین واژه های دیگری مانند سجن و ندامتگاه نیز برای زندان بکار میروند.

علاوه بر این در آیین نامه های جدید در نظام جمهوری اسلامی ایران ، اصطلاحات جدیدی مانند بازداشتگاه امنیتی و بازداشتگاه موقت معرفی شده اند . این اصطلاحات به معنای بازداشتگاه به معنای عرفی هستند اما تفاوت آنها در برخورد با متهمان است این بازداشتگاه ها نشانگر سیاست کیفری افتراقی هستند که بر اساس نوع جرم و خطرناک بودن متهمان شرایط و محرومیت های مختلفی برای آنها در نظر گرفته می شود.

به طور خاص بازداشتگاه به محل نگهداری متهمان پیش از صدور حکم نهایی اشاره دارد ، در حالی که زندان یا ندامتگاه به محل نگهداری کسانی اختصاص دارد که حکم حبس آنها صادر و قطعی شده است.

این رویکرد امکان برخورد متفاوت و اغلب شدیدتر با برخی مرتکبان جرایم خاص و تساهل بیشتر با برخی دیگر را فراهم میکند. این تفاوت ها نشاندهنده تلاش برای ایجاد یک سیستم کیفری مؤثرتر و عادلانه تر است که یا توجه به نوع و شدت جرم به اصلاح و تربیت مجرمان کمک میکند.

• ویژگی های جایگزین حبس:

(۱) با توجه به اینکه محکوم مجازات خود را در جامعه تحمل میکند میتوان مشارکتی بودن را از ویژگی های مجازات های جایگزین حبس دانست چرا که امروزه موضوع پیشگیری و اصلاح و سرکوب کردن مجرمان از جمله اوامری هستند که به تمام مردم جامعه مربوط می شود.

(۲) قابل برگشت بودن یکی دیگر از ویژگی های مجازات های جایگزین است از آن منظر که اگر محکوم به تعهدات خود پایبند نباشد و به آن عمل نکند در این صورت مجازات اولیه که همان حبس است درمورد محکوم اجرا میشود.

(۳) اگر جایگزین های حبس به واسطه موانع خارجی یا به واسطه معذوریت های مربوط به محکوم امکان اعمال آن موقتاً ممکن نباشد قابل تعلیق است.

مطابق ماده ۸۲ قانون مجازات اسلامی «چنانچه اجرای تمام یا بخشی از مجازات های جایگزین حبس با موانعی مواجه گردد مجازات مورد حکم یا بخش اجرا نشده آن بعد از رفع مانع اجرا میگردد. چنانچه مانع مذکور به واسطه رفتار عمومی محکوم و برای متوقف کردن مجازات ایجاد گردد مجازات اصلی اجرا میشود.»

و طبق تبصره ۴ ماده ۸۴ قانون مذکور «قاضی اجرای حکم میتواند بنا به وضع جسمانی و نیاز به خدمات پزشکی یا معذوریت های خانوادگی و مانند آنها انجام خدمان عمومی را به طور موقت و حداکثر تا ۳ ماه در طول دوره تعلیق نماید یا تبدیل آن را به مجازات جایگزین دیگر له دادگاه صادر کننده حکم پیشنهاد دهد.

همچنین درمورد تقلیل مجازات بعد از اجرایی شدن حکم طبق ماده ۸۰ قانون مجازات اسلامی «چنانچه رعایت مفاد حکم دادگاه از سوی محکوم حاکی از اصلاح رفتار وی باشد دادگاه میتواند به پیشنهاد قاضی اجرای احکام برای یک بار بقیه مدت مجازات را تا نصف آن تقلیل کند.»

(۴) برای اینکه جایگزین ها قابلیت اعمال داشته باشند هم به اراده مقام قضایی و هم اراده بزهکار نیاز است پس دو سویه و توافقی بودن را میتوان از ویژگی های جایگزین حبس به شمار آورد.

(۵) مجازات جایگزین حبس به گونه ای اعمال می شود که مانع زندگی عادی محکوم نشود و در کنار اینکه در اجتماع مانند بقیه زندگی میکند و مجازات نیز میشود. در نتیجه نه تنها فرد احساس طرد شدن نمیکند بلکه نسبت به دیگران احساس مسئولیت میکند و با گذشت زمان به اجتماع برمیگردد.

طبق تبصره ۱ ماده ۸۴ قانون مجازات اسلامی: «ساعات ارائه خدمات عمومی رایگان برای افراد شاغل از ۴ ساعت و برای افراد غیرشاغل بیش از ۸ ساعت در روز نیست. در هر حال ساعات ارائه خدمات در روز نباید مانع امرار و معاش متعارف محکوم گردد.»

این ماده صراحتاً اعلام میکند که اعمال مجازات های جایگزین حبس نباید مانع زندگی عادی فرد و همچنین باعث فشار روانی یا اقتصادی بر او و خانواده اش شود.

• چالش های مجازات حبس:

در قرن ۱۸ میلادی به ۲ دلیل اهمیت یافتن حق آزادی فرد در اجتماع و غیر انسانی بودن کیفر های بدنی باعث شد تا عدالت کیفری زندان را به عنوان آزادی نوین برای تحکیم نظم در جامعه برگزینند.

با اینکه زندان به بدن مجرم آسیبی وارد نمکند ولی به جایگاه و موقعیت او به عنوان یک شهروند آزاد لطمه میزند و باعث جدایی او از اجتماع میشود.

با اینکه ابزار و سبک بازدارندگی تغییر کرده بود اما هدف از مجازات که ارباب و بازدارندگی مجرم بود همچنان ادامه داشت.

اما بعد ها هدف مجازات از بازدارندگی به اصلاح و درمان تغییر کرد و زندان به مکانی برای تحقق این اثر تبدیل شد اما با گذشت زمان شاهد ناکارآمدی زندان در اصلاح و درمان مجرمان بودیم.

• عوامل شکست مجازات زندان:

(۱) هزینه های اقتصادی:

زندان دارای هزینه های بی بازگشتی است و اتلاف منابع و نیرو های انسانی را به همراه دارد چراکه هر چه نیروی انسانی جامعه به قشر هزینه بر تبدیل شود آن جامعه منابع خود را از دست می دهد و از طرف دیگر بیشتر زندانیان در سنین ۲۰ تا ۵۰ سالگی هستند که بهترین دوران برای کارآمدی آنها به شمار می آید بنابراین هزینه های اقتصادی عبارت اند از:

الف) هزینه نگهداری و پشتیبانی

ب) اتلاف منابع انسانی

ج) فقر مالی خانواده

د) هزینه های ساخت زندان و مدیریت آن

ه) افزایش اختلاف خانوادگی فرد زندانی

۲) تأثیرات زندان بر خانواده زندانی:

برای حفظ و تأمین امنیت و نظم عمومی بزهکاران مجازات میشوند اما اگر در این مسیر اقداماتی برای اصلاح و درمان مجرم صورت نگیرد یا به درستی انجام نشود ممکن است اثرات معکوسی داشته باشد.

با زندانی شدن یکی از والدین اثرات مستقیمی بر خانواده میگذارد مانند تأثیر بر همسر و دیگری سوء بر فرزندان که هر کدام باعث به وجود آمدن مشکلات دیگری میشود.

۳) عدم توانایی در پیش گیری از جرم:

مجازات باید رنگ و بوی پیشگیرانه داشته باشد یعنی با اعمال مجازات هم مجرم تنبیه شود و جایگاهش را در جامعه پیدا کند و دیگر جرمی انجام ندهد و هم برای مجرمان بالقوه ایجاد ترس و وحشت کند تا دیگر کسی رغبت به انجام جرم نداشته باشد.

حال سوالاتی از قبیل اینکه آیا مجازات حبس توانسته این هدف را برآورده نماید یا خیر ؟

برای پاسخ باید به آمار توجه کرد که نشان میدهد در سال ۱۳۷۰ الی ۱۳۸۱ تعداد زندانیان از ۹۱۲۴۳ به ۱۵۱۰۶۲ نفر افزایش یافته این آمار بیانگر این است که زندان در تحقق این هدف (بازدارندگی و جلوگیری از جرم) شکست خورده است.

بنابراین زندان نه تنها نمیتواند امنیت قضایی را فراهم نماید بلکه بی اعتمادی و بدبینی را برخی در این میدانند که جرم ناشی از عواملی از قبیل فقر، بیکاری و بی سوادى .... است که زندان در کاهش یا از بین بردن آن تأثیر نخواهد داشت و تا وقتی زمینه های جرم در جامعه وجود داشته باشد زندان از ارتکاب جرم پیشگیری نخواهد کرد (گودرزی، ۱۳۸۴؛ ۱۱۰) پس در نتیجه برای پیشگیری از جرم هم باید با مجرم به درستی برخورد کرد و هم زمینه های ارتکاب جرم را از بین برد.

(۴) بیکاری و طرد اجتماعی:

یکی دیگر از آثار مخرب زندان این است که در این اجرا، فرد شغل خود را از دست میدهد و در پایان مجازات نیز موجب از دست دادت موقعیت شغلی وی میشود.

از سوی دیگر به دلیل بی اعتماد شدن مردم جامعه به فرد زندانی موجب طرد اجتماعی او میشود در نتیجه حس انتقام و کینه در مجرم پرورش یافته و فرصت باز اجتماعی شدن را از او سلب میشود.

(۵) شکست برنامه های اصلاح و درمان:

همانطور که برنارد بولک معتقد است: «اصلاح مقصر با این هدف است که او دوباره به راه خطا بازنگردد» (بولک، ۱۳۸۴؛ ۳۲) یکی دیگر از اهداف مجازات اصلاح و بازپروری بزهکاران است.

از جمله عواملی که سبب عدم موفقیت برنامه اصلاح و درمان مجرمان در زندان ها میشود عبارت اند از:

الف) کمبود فضای مناسب برای نگهداری مجرمان:

به دلیل شلوغی زندان ها اجرای برنامه اصلاحی_ درمانی موفقیت آمیز نیست و علاوه بر آن نبود تقسیم بندی مناسب و هم زیستی اجباری بزهکاران سابقه دار با بزهکاران بی سابقه.

ب) کمبود مأمور مراقب و مدد کار:

بر اساس تعاریف بین المللی باید در قبال هر زندانی یک مأمور مراقب باشد در حالی که در ایران برای هر ۱۴۰ نفر زندانی یک نفر مراقب وجود دارد و نیز برای ۹۰ نفر زندانی یک مددکار باید در نظر گرفته شود در حالی که در زندان های کشور در قبال ۱۱۴۵ نفر زندانی یک مددکار وجود دارد. (محمدی، ۱۳۸۴؛ ۳۷)

ج) پذیرفتن حبس به عنوان مجازات اصلی در قوانین جزایی:

پذیرفتن زندان به عنوان مجازات برای هرگونه جرایم در قوانین و مقررات مختلف یکی از مشکلات کشور ایران در زمینه داشتن زندان های شلوغ است.

ژرژ پیکا معتقد است: «هدف اصلاحی مجازات سالب آزادی کوتاه مدت به لحاظ فقدان فرصت کافی از یک سو قابل تحقق نیست و از سوی دیگر مجازات سالب آزادی بلند مدت خطر سازگار شدن محکوم را به اجتماع پس از خروج از زندان را در پی دارد.

زندان دسته جمعی نیز به لحاظ اختلاط انواع مجرمین خطر تکرار جرم را افزایش میدهد و زندان انفرادی نیز طبع اجتماعی را از شخصیت محکوم ذایل میسازد. انگ زندانی زدن نیز امید بازگشت به زندگی شرافتمندانه را از بین میبرد. بدین وسیله مهم ترین نقص مجازات سالب آزادی افزایش خطر جرم است که آن را حدود ۵۰٪ دانسته اند» (پیکا، ۱۳۷۰؛ ۱۰۸)

۶) تعارض با اصل شخصی بودن مجازات ها:

۲) ضرورت گذشت شاکی خصوصی:

برای صدور این مجازات ها ، گذشت شاکی خصوصی الزامی است که این مورد برگرفته از اندیشه حمایت از بزه دیدگان است این گذشت فقط درمورد جرایم غیر قابل گذشت اعمال مشود زیرا در جرایم قابل گذشت پرونده با اعلام گذشت شاکی مختومه میشود (عبدی، ۱۳۸۱؛ ۳۷)

(۳) وجود جهات تخفیف:

علاوه بر گذشت شاکی وجود جهات تخفیف نیز الزامی است که در ماده ۳۸ قانون به آن اشاره شده است. جهات تخفیف شامل مواردی مانند همکاری مؤثر متهم، اوضاع و احوال خاص مؤثر در ارتکاب جرم ، ندامت ، حسن سابقه و خفیف بودن زیان وارده به بزه دیده است.

(۴) رعایت اصل تناسب:

مجازات های جایگزین حبس باید متناسب با نوع جرم ، سن، مهارت، شخصیت ، سابقه مجرم، وضعیت بزه دیده و سایر شرایط تعیین و اجرا شوند. ماده ۶۴ تصریح میکند مهک دادگاه باید به تناسب و سنخیت مجازات با شرایط مقرر در این ماده توجه کند.

قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ علاوه بر قواعد عمومی برای عر یک از مجازات های جایگزین حبس قواعد اختصاصی نیز تعیین کرده است. این مجازات ها شامل خدمات عمومی رایگان، جزای نقدی، محرومیت از حقوق اجتماعی ، دوره مراقبت، جزای نقدی روزانه هستند.

• جزای نقدی و محرومیت از حقوق اجتماعی:

(۱) جزای نقدی:

جزای نقدی به معنای پرداخت مبلغی به خزانه دولت به عنوان مجازات است. این مجازات یکی از اولین و مهم ترین جایگزین های حبس است و حداقل و حداکثر آن در ماده ۸۶ قانون مجازات اسلامی مشخص شده است. برای جرایم مختلف میزان جزای نقدی متفاوت است و از ۱۵ میلیون ریال تا ۱۰۰ میلیون ریال متغیر است

۲) محرومیت از حقوق اجتماعی:

حقوق اجتماعی شامل حقوقی است که برای برابری اجتماعی و مقابله با بی عدالتی های ناشی از شرایط اجتماعی و اقتصادی جوامع شناخته شده است. ماده ۶۴ ق.م.ا این محدودیت را به عنوان یکی از مجازات های جایگزین حبس ذکر کرده است اما شرایط اختصاصی آن در مواد ۲۳، ۲۴ این قانون آمده است. قاضی باید هنگام اعمال این مجازات توجه کند.

• دوره مراقبت ، جزای نقدی روزانه و خدمات عمومی رایگان:

۱) دوره مراقبت:

دوره ای است که در آن محکوم تحت نظارت قاضی اجرای احکام به انجام دستوراتی از جمله تعویق مراقبتی محکوم میشود . این دوره به معنای تأخیر در اجرای مجازات نسبت بلکه یک مجازات مستقل است که دادگاه با توجه به شرایط مختلف مانند نوع جرم، سن ، مهارت .... آن را تعیین میکند.

۲) جزای نقدی روزانه:

این مجازات به معنای پرداخت روزانه مبلغی پول به دولت است که با شدت جرم و میزان درآمد روزانه مجرم ارتباط دارد. ماده ۸۵ قانون مجازات اسلامی میزان این جزا را بین یک هشتم تا یک چهارم درآمد روزانه محکوم تعیین کرده است محکوم موظف است هر ماه مبلغ تعیین شده را پرداخت کند.

۳) خدمات عمومی رایگان:

قانون مجازات ایران خدمات عمومی رایگان را به عنوان یکی از مجازات های جایگزین حبس معرفی کرده است . طبق ماده ۸۴ این قانون خدمات عمومی رایگان به معنای انجام خدماتی است که محکوم با رضایت خود برای مدت معینی تحت نظارت قاضی اجرای احکام انجام میدهد. این مجازات علاوه بر جلوگیری از آثار منفی حبس بر فرد و خانواده اش، منبع درآمدی برای جامعه نیز محسوب میشود و از رکود نیروی انسانی فعال جلوگیری میکند.

• شرایط اختصاصی اعمال خدمات عمومی رایگان:

۱) رضایت محکوم:

محکوم باید نسبت به انجام کار و نوع محکومیت رضایت داشته باشد.

۲) وضعیت شخص مجرم:

شرایط و وضعیت محرم از لحاظ سن ، جنس ، مهارت و سایر هوامب باید در نظر گرفته شود.

(۳) آگاهی و مشارکت:

اجرای این مجازات نیازمند آگاهی و مشارکت نهاد های مختلف قضایی ، محلی، مردم و نهاد های مدنی است.

(۴) تعیین مدت زمان:

دادگاه باید ساعات ومدت زمانی که محکوم باید به خدمات عمومی بپردازد مشخص کند.

(۵) عدم تداخل با شغل:

این مجازات نباید مانع کسب و کار محکوم در شغل قبلی اش شود.

این مجازات ها با توجه به شرایط و ویژگی های خاص هر جرم و مجرم تعیین میشود تا جایگزینی مؤثر برای حبس باشند و به کاهش جمعیت زندان ها کمک کنند.

• موانع پیش روی مجازات های جایگزین حبس:

(۱) موانع فرهنگی:

در هر جامعه، همواره افرادی وجود دارند که با قوانین مخالفت یا آنها را نقص می کنند.

میزان این مخالفت ها نباید زیاد باشد اما همواره وجود دارند تصویب و اجرای قوانین تنها یک بخش از کیفر های اجتماعی است و بخش دیگر به فرهنگ عمومی ، ویژگی های مردم شناسی و نگرش های تاریخی مردم نسبت به بزهکاری و دستگاه عدالت مربوط می شود.

۲) مانع فرهنگی که در اجرای مجازات های جایگزین حبس وجود دارد عبارت اند از:

الف) قضاات سنت گرا:

قضاات نقش کلیدی در اعمال این مجازات ها دارند و اگر قضاات ناآگاه و بدون تدبیر باشند حتی بهترین قوانین نیز به درستی اجرا نمیشوند و ممکن است باعث ایجاد مشکلات اجتماعی شوند.

تعیین مجازات توسط قضاات ۲ مرحله دارد:

در مرحله اول بر اساس شدت جرم و در مرحله دوم بر اساس ویژگی های فردی و شرایط اجتماعی مجرم .

قضاات سنتگرا که معمولاً به مجازات های سخت و خشن اعتقاد دارند به دلایل مختلفی از جمله نظام آموزشی- کیفری گذشته و عدم اطمینان به سودمندی مجازات های جایگزین ، تمایل کمتری به اعمال این مجازات ها دارند. آنها معتقدند که مجازات حبس باعث اصلاح و بازگشت مجرم به جامعه میشود اما به تأثیرات مثبت مجازات جایگزین اعتقاد ندارند. این نگرش باعث میشود که مجازات های جایگزین کمتر مورد استفاده قرار گیرد.

ب) نگرش مردم به مجازات های حبس محور:

مردم معولا تمایل به مجازات های سخت و خشن دارند و حبس را برای مجرمان ضروری میدانند. این نگرش عمومی موجب میشود دادگاه نیز بیشتر به صدور احکام حبس بپردازند. مجازات جایگزین حبس در نظر مردم سبک و غیر واقعی به نظر میرسد و همین امر موجب عدم پذیرش آن میشود.

مردم انتظار دارند که مجرمان به اشد مجازات محکوم شوند و عدم اجرای این توقع را نشانه تساهل یا فساد دستگاه قضا میدانند. یکی از دلایل این نگرش، فقدان آگاهی و شناخت مردم نسبت به مجازات های جایگزین حبس است. برای اجرای موفقیت آمیز قوانین، جامعه باید نسبت به آنها شناخت کافی داشته باشد در حال حاضر مردم مجازات حبس را به خوبی میشناسند و همین شناخت باعث میشود که تمایل بیشتری به این نوع مجازات داشته باشند و مجازات جایگزین حبس را نپذیرند. این عدم آگاهی خود مانعی بر سر راه اجرای مجازات های جایگزین حبس محسوب میشود.

(۲) موانع اقتصادی:

در این بخش به اهمیت استفاده از اقتصاد در تدوین قوانین و پیش بینی مقررات کیفری اشاره شده است که با توجه به ناکارآمدی زندان در اصلاح مجرمان پیشنهاد شده است که مجازات های جایگزین نظیر خدمات عمومی رایگان و جزای نقدی به جای حبس اعمال شود چرا که این نوع مجازات ها میتوانند از نظر اقتصادی مقرون به صرف تر و مفید تر باشند.

الف) فقدان نیروی انسانی مناسب:

اجرای مجازات های جایگزین نیازمند نظارت و سازماندهی است که به استخدام کارمندان مجرب و آموزش دیده نیز دارد. این کارمندان باید توانایی های مددکاری اجتماعی و شناخت قوانین را داشته باشند تا بتوانند نظارت مؤثری بر مجرمان اعمال کنند.

ب) نقصان نهاد های قضایی:

در قوانین موجود کاستی هایی در خصوص نهاد های قضایی مرتبط با مجازات های جایگزین وجود دارد. این نهاد ها در صورت وجود میتوانند به سرعت و سهولت اجرای مجازات های جایگزین کمک کنند. به عنوات مثال در فرانسه قضات ویژه ای برای نظارت بر اجرای این مجازات ها وجود دارند که نقش مؤثری در پذیرش و اجرای این مجازات ها دارد.

ج) فقدان سرمایه گذاری در مجازات های جایگزین:

نارسایی قوانین و مقررات موجود، تغییرات پی در پی آنها، نبود قوانین فراملی حاکم بر تجارب بین المللی، اختلافات سیاسی و اقتصادی از موانع سرمایه گذاری مناسب در این حوزه محسوب میشود.

د) مشکلات مسکن:

نداشتن مسکن یکی دیگر از مشکلات ناشی از وضعیت اقتصادی نامناسب است این مشکل به خصوص در میان افراد بی خانمان و در فصل های سرد سال بیشتر دیده میشود. این افراد برای فرار از مشکل فراهم کردن مسکن و سرمای هوا با ارتکاب جرم سعی میکنند مدتی را در زندان بگذرانند تا سر پناهی داشته باشند.

ه) بیکاری:

با توجه به وضعیت نامناسب اقتصادی و کمبود شغل امکان اشتغال برای محکومانی که به مجازات جایگزین حبس مانند خدمات عمومی رایگان محکوم میشوند کم است.

این کمبود شغل باعث میشود مجرمان فرصت فعالیتی به جای حبس نداشته باشند. همچنین وقتی مجرم به پرداخت جزای نقدی یا جزای نقدی روزانه محکوم میشود اگر شغلی نداشته باشد نمیتواند جزا را پرداخت کند و در نتیجه به حبس محکوم میشود.

۳) موانع سیاسی :

الف) سیاست کیفری سختگیرانه :

سیاست کیفری سختگیرانه به ۲ نوع تقسیم میشود:

۱- **غیر علمی:** مبتنی بر جهت گیری های سیاسی و بازتاب جرایم در رسانه ها و تأثیر افکار عمومی است. این نوع سخت گیری بیشتر سیاست زده و عوام گراست. در ایران کاهش سخت گیری کیفری در مرحله تقنین مشاهده میشود اما در مرحله اجرا هنوز مشکلاتی وجود دارد.

۲- **علمی:** مبتنی بر مطالعات جرم شناسانه و داده های آماری است و به عدالت استحقاقی توجه دارد.

ب) بیم از به خطر افتادن امنیت مردم:

امنیت به معنای رهایی از ترس و احساس ایمنی است مجازات ها باعث ایجاد آرامش و امنیت میشوند. اگر جرایم بدون مجازات باقی بمانند مردم احساس ناامنی خواهند کرد و این امر میتواند به اقتدار نظام لطمه بزند.

ج) ایدئولوژی و فرهنگ سیاسی:

در ایران سیاست به معنای از میدان در کردن رقبا و مخالفان شناخته میشود و فرهنگ سیاسی کشور تغییر نکرده است. این نگرش سبب میشود که مجازات حبس به دلیل ایجاد نظم و امنیت بیشتر و تقویت حکومت ترجیح داده میشود. اما اگر هیئت حاکمه و جامعه به این باور برسند که مجازات جایگزین حبس باعث همکاری و صلح بیشتر میشود نگرش مثبت تری نسبت به آن خواهند داشت

د) عوام گرایی کیفری:

عوام گرایی در سیاست کیفری به معنای تأثیر گذاری نظریات عوام بر سیاست کیفری است. مردم از سیاستمدارانی حمایت میکنند که راه حل ساده و سخت گیرانه برای جرایم ارائه میدهند چون مجازات حبس برای عموم مردم نهادینه شده آنها از سیاستمدارانی که طرفدار حبس هستند حمایت میکنند.

• پیشنهادهات:

(۱) افزایش آگاهی عمومی:

- اجرای کمپین های آگاهی رسانی و اطلاع رسانی به جامعه درباره مزایا و اهداف مجازات های جایگزین حبس.
- ترویج فرهنگ پذیرش و حمایت از محکومان در بازگشت به جامعه .
- اجرای طرح (هر مسجد یک حقوقدان) مصوب ۷/۷/۱۳۹۸ معاونت فرهنگی قوه قضاییه که در راستای ارتقای سوادحقوقی جامعه و ارتقای فرهنگ قانون گرایی وضع شده است. (کریمی، ۱۴۰۰: ۱۹)

(۲) تدوین و اصلاح قوانین و مقررات:

– بازنگری و اصلاح قوانین موجود برای گسترش دامنه و تنوع مجازات های جایگزین حبس.

– تصویب قوانین با بررسی و مطالعه دقیق تجارب نظام های حقوقی پیشرفته دنیا و بومی سازی کردن این تدابیر.

۳) آموزش و توانمند سازی قضات:

– برگزاری دوره های آموزشی و کارگاه های تخصصی برای قضات و مسئولان قضایی درباره مزایا و شیوه های اجرای مجازات های جایگزین .

– ترویج فرهنگ استفاده از مجازات های جایگزین در بین مقامات قضایی.

۴) توسعه و تقویت زیرساخت های اجرایی:

– ایجاد و تجهیز مراکز خدمات اجتماعی و مراقبت های پس از خروج برای نظارت بر اجرای مؤثر مجازات های جایگزین.

– توسعه سیستم های نظارت الکترونیکی و ابزارهای پیشرفته برای پیگیری و نظارت بر محکومان.

۵) ایجاد سیستم های ارزیابی و پایش:

– طراحی و پیاده سازی سیستم های ارزیابی و پایش برای سنجش اثرات و کارایی مجازات های جایگزین

– انجام تحقیقات و مطالعات مستمر برای بهبود روش ها و راهکار های اجرایی .

• نتیجه گیری:

در گذشته زندان اصلی ترین ابزار برای مقابله با جرم و جدا نگهداشتن مجرمان از جامعه بود. اما با گذر زمان مشخص شد که استفاده از زندان به عنوان تنها روش مجازات همیشه مؤثر نیست ، برخی از حقوقدانان و جرم شناسان ایرانی نیز به دنبال روش های جایگزین برای مجازات زندان هستند. با این حال تنها تصویب قوانین جدید کافی نیست و برای اجرای مؤثر این قوانین باید با چالش ها و موانعی مثل موانع فرهنگی ، اقتصادی، و سیاسی مواجه شد و راهکار هایی برای رفع آن ها ارائه کرد. ایجاد امنیت در جامعه به قانون مندی وابسته است یعنی اگر افراد به قوانین پایبند باشند امنیت برقرار خواهد شد و نیازی به مجازات های خشن و زندان نخواهد بود. به این ترتیب میتوان با استفاده از مجازات های جایگزین حبس برای جرایم سبک و مجازات سنگین برای جرایم جدی ، امنیت جامعه را حفظ کرد و از بروز ترس و ناامنی جلوگیری نمود. بر اساس مفاد ماده ۴۶ قانون مجازات اسلامی و تبصره آن مجازات های جایگزین حبس از زندان مناسب تر و بهتر است. این مجازات ها اهداف کاهش جمعیت کیفری، اصلاح، بازدارندگی و تنبیه را بهتر محقق میکنند. بنابراین استفاده گسترده از مجازات های جایگزین نه تنها امنیت جامعه را تضمین میکند بلکه با رعایت حقوق بشر، کاهش هزینه های عدالت کیفری و جلوگیری از ازدحام جمعیت در زندان ها کمک میکند. همچنین از دیدگاه شرع و اسلام، زندان باید به گونه ای باشد که از ارتکاب جرم جلوگیری کرده و زندانیان را به اصلاح و پشیمانی سوق دهد. اما در عمل زندان ها امروزه فاقد این اثرات مثبت هستند. به همین دلیل پیشنهاد شده که زندان فقط برای جرایم خشونت آمیز استفاده شود و دادگاه ها باید با احتیاط به حکم زندان نگاه کنند و آن را به عنوان آخرین راه حل در نظر بگیرند. تحقیقات نشان میدهد که مجازات حبس کوتاه مدت تأثیر منفی داشته و باعث افزایش تکرار جرم میشود اما حبس طولانی مدت بسته

به شخصیت و شرایط زندانی میتواند تأثیرات مثبتی داشته باشد. به همین دلیل نیاز به یافتن راه حل هایی برای کاهش جمعیت کیفری احساس میشود و مجازات های جایگزین حبس به عنوان یکی از راه حل ها، مطرح شده است.

• منابع:

- (۱) اجتنابی، مریم (۱۳۹۷)، بررسی کیفری مجازات های جایگزین حبس، فصلنامه علمی حقوقی قانون یار، شماره ۸
- (۲) اردبیلی، محمدعلی، (۱۳۹۵)، حقوق جزای عمومی، جلد ۳
- (۳) آشوری، محمد (۱۳۸۶)، جایگزین های زندان یا مجازات های بینابین، جلد ۱، تهران: نشر گرایش
- (۴) بکاری، سزاره، (۱۳۸۴)، رساله جرایم و مجازات، ترجمه محمد عالی اردبیلی، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، چاپ ۲
- (۵) باهری (۱۳۸۱)، حقوق جزای عمومی، چاپ اول، تهران: نشر رهام
- (۶) تدین، عباس، (۱۳۸۷)، نظارت الکترونیک گامی به سوی جایگزین زندان، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۶۴
- (۷) داچک، هادی (۱۳۹۹)، مجازات های جایگزین حبس و تأثیر آن بر کاهش جمعیت کیفری زندان، مجله بین المللی پژوهش ملل، شماره ۵۴
- (۸) رضایی، محمد (۱۳۸۴)، میزان، نوع و عوامل مؤثر بر قانون گریزی، مجله جامعه شناسی ایران، شماره ۲۳
- (۹) صفاری، علی (۱۳۸۶)، کیفرشناسی (تحولات، مبانی و اجرای کیفر)
- تهران: انتشارات جنگل، چاپ اول
- (۱۰) طاهری، سمانه (۱۳۹۲)، ساست کیفری سختگیرانه، تهران: نشر میزان، چاپ اول
- (۱۱) عبدی، عباس (۱۳۸۹)، تأثیر زندان بر زندانی، آسیب شناسی اجتماعی، انتشارات نور
- (۱۲) غلامی، حسین (۱۳۹۵)، ازدحام در زندان، جلد ۱، تهران: نشر میزان
- (۱۳) کریمی، محمد کاظم (۱۴۰۰)، بررسی مجازات های جایگزین حبس بر بازاجتماعی شدن مجرمین و پیشگیری از تکرار جرم، فصلنامه قانون یار، شماره ۱۹
- (۱۴) گلریز، امین (۱۳۹۴)، قانون مجازات اسلامی در نظام عدالت کیفری ایران، مجد تهران

۱۵) گودرزی بروجردی، محمد رضا؛ مقدادی، لیلا (۱۳۸۴) کیفرشناسی نوین یا کیفر ها اجتماعی (تجربه ایران و دنیای معاصر) ، چاپ اول
تهران: انتشارات مجد

۱۶) محمدی، داوود (۱۳۸۴) مجازات های جایگزین، تهران: نشر عود

۱۷) موسوی، سیدرضا؛ موسوی، سید اکبر (۱۴۰۲) قانون مجازات اسلامی، انتشارات هزاررنگ